

ΓΙΑ ΜΙΑ ΠΙΟ ΑΥΣΤΗΡΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ GENTRIFICATION

Άρης Καλαντίδης*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στη συνεχιζόμενη συζήτηση για την gentrification, ο όρος έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές από τότε που πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τη Ruth Glass πάνω από 40 χρόνια πριν. Το άρθρο αυτό επιθυμεί να συμβάλει στην κατανόησή του αλλά και να προτείνει μια σχετικά περιορισμένη χρήση του. Οι θεωρητικές διατυπώσεις που ερμηνεύουν την gentrification συνήθως ταξινομούνται σε δύο ομάδες: στην πλευρά της προσφοράς (μαρξιστικές ερμηνείες) και στην πλευρά της ζήτησης (φιλελεύθερες ερμηνείες). Γενικά επικρατεί σήμερα συμφωνία ότι πρόκειται για ένα πολύπλοκο φαινόμενο, όπου και οι δύο ερμηνευτικές γραμμές, προσφορά και ζήτηση, παίζουν σημαντικό ρόλο. Περιθωριακό ρόλο στη όλη συζήτηση, αλλά κατά την άποψή μου πολύ σημαντικό αν θέλουμε να καταλάβουμε σχέσεις εξουσίας, παίζει η συζήτηση για την gentrification σε σχέση με τη σεξουαλικότητα και το φύλο. Πολλές μελετήτριες χρησιμοποιούν πλέον τον όρο για κάθε είδους αστική αναζωογόνηση, είτε αυτή είναι ανάπλαση, νέες κατασκευές, είτε νέες χρήσεις πρώην βιομηχανικών εκτάσεων. Υποστηρίζω μια περιορισμένη χρήση του όρου, πολύ κοντά στην αρχική της σημασία. Παρόλο που δέχομαι απολύτως την ταξική διάσταση του φαινομένου, δεν πιστεύω ότι περιορίζεται σε αυτό. Οι σχέσεις εξουσίας στην κοινωνία παίζουν και σε άλλα μέτωπα: φύλο, σεξουαλικότητα, φυλή και ίσως και πολλά ακόμη.

For a Stricter Use of the Term Gentrification

Ares Kalandides

ABSTRACT

In the ongoing discussion on gentrification, the term has undergone some fundamental changes since it was coined by Ruth Glass more than 40 years ago. This paper's objective is on the one hand to clarify its meaning and on the other suggest a relatively limited use for it. Explanatory theories on gentrification are usually classified in two groups: the supply-side (or Marxist) approach and the demand-side (or liberal) approach. The consensus today is that it is a complex phenomenon, where both supply- and demand-side arguments play an important role. Marginal in the discussion, but in my opinion paramount to the understanding of power relations, is the discussion on gentrification, sexuality and gender. Today researchers often use the term for any type of urban regeneration, be it rehabilitation, new construction, brown-field redevelopment, etc. I argue for a very focused use of the term, closer to its original use. Though I thoroughly endorse its class component, I believe that it is not confined to that: power relations in society are also enacted in terms of sexuality, gender, race and probably a lot more.

*Υποψήφιος διδάκτωρ, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, ΕΜΠ, και InPolis, Βερολίνο, e-mail: kalandides@inpolis.de.

Εισαγωγή

Πάνω από 40 χρόνια έχουν περάσει από τη δημιουργία του όρου *gentrification* από τη Ruth Glass, και σχεδόν 30 από το κείμενο του Neil Smith (1979a) στο *Journal of the American Planning Association*, «Toward a Theory of Gentrification: A Back-to-the-City Movement by Capital not People», μια από τις πρώτες προσπάθειες θεωρητικής προσέγγισης του φαινομένου. Από τότε έχουν γραφεί πολλά γι' αυτό, όπως δείχνει ακόμα και μια βιαστική ματιά στη βιβλιογραφία. Γιατί λοιπόν ένα ακόμη άρθρο πάνω στην *gentrification*;

Ένα από τα πρώτα κείμενα του Beauregard για το θέμα (1986) φέρει τον τίτλο: *Χaos και πολυπλοκότητα της gentrification*. Από την αρχή φάνηκε ότι το φαινόμενο εγγράφεται μέσα σε ευρύτερες διαδικασίες της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης και παγκοσμιοποίησης, αλλά οι μελέτες περιορίστηκαν στις αγγλοσαξονικές χώρες, κυρίως σε ΗΠΑ, Καναδά και Βρετανία. Έτσι, εύκολα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι πρόκειται για κάτι που αφορά μόνο στα συγκεκριμένα πολιτικά συστήματα και κοινωνικές δομές σε συγκεκριμένη ιστορική στιγμή. Όπως όμως έχει γίνει με πολλά από τα θέματα που απασχολούν την αγγλόφωνη έρευνα, τελικά εξαπλώθηκε σιγά-σιγά και ως αντικείμενο μελέτης αλλά και ως αναλυτικό εργαλείο σε πολλές χώρες του πλανήτη.

Μαζί με τη γεωγραφική εξάπλωση όμως του ενδιαφέροντος, παρατηρούμε και μια μεταβολή του όρου, ή τουλάχιστον μια σημασιολογική διεύρυνσή του για να συμπεριλάβει πολλαπλά και αρκετά ετερόκλητα μεταξύ τους φαινόμενα. Θα προσπαθήσω λοιπόν εδώ από τη μια να ξεκαθαρίσω μια νοηματική ασάφεια που επικρατεί γύρω από την έννοια και από την άλλη να προτείνω μια (περιορισμένη, όπως θα δούμε παρακάτω) χρήση του όρου.

Ας παρακολουθήσουμε όμως κατ' αρχάς τη γένεση και εξέλιξη του όρου καθώς και τις πολλαπλές του χρήσεις, και πολλά πράγματα θα γίνουν πιο κατανοητά

Δυσκολίες στη μετάφραση

Ήδη από τα προηγούμενα έγινε φανερό ότι υπάρχει μια δυσκολία στη μετάφραση του όρου *gentrification* στα ελληνικά. Μέχρι τώρα έχουν γίνει πολλές προτάσεις, μεταξύ άλλων η σύνθετη λέξη «αναβάθμιση/εξευγενισμός» αλλά και «εξωραϊσμός».

Η λέξη *gentrification* χρησιμοποιείται για πρώτη φορά από την κοινωνιολόγο Ruth Glass το 1964 για να μιλήσει για την ανάπτυξη κεντρικών περιοχών του Λονδίνου. Επειδή το κείμενο αυτό της Glass αποτελεί την αρχή της συζήτησης, το παραθέτω εδώ ολόκληρο:

Η μια μετά την άλλη, πολλές από τις εργατικές συνοικίες του Λονδίνου έχουν κατακτηθεί από τις μεσαίες τάξεις, ανώτερες και κατώτερες. Φτωχά σπίτια και πρώην στάβλοι [mews]—δύο δωμάτια κάτω, δύο πάνω— με τη λήξη του συμβολαίου μίσθωσης ανακαινίζονται και γίνονται κομψές και ακριβές κατοικίες. Μεγάλα βικτωριανά σπίτια, υποβαθμισμένα παλιότερα, που χρησιμοποιούνταν για φτηνή κατοικία ή είχαν χωριστεί σε διαμερίσματα, έχουν αναβαθμιστεί και πάλι. [...] Από τη στιγμή που αυτή η διαδικασία της «*gentrification*» ξεκινάει σε μια συνοικία, συνεχίζει ταχύτατα, μέχρι που όλοι, ή σχεδόν όλοι, οι κάτοικοι της ερ-

γατικής τάξης έχουν εκτοπιστεί και ο όλος κοινωνικός χαρακτήρας της περιοχής έχει αλλάξει. (Glass 1964: xviii, η μετάφραση δική μου)

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 βρίσκουμε μια πληθώρα κειμένων για το φαινόμενο, το οποίο οι Smith & Williams (1986) ορίζουν ως εξής: «η ανάπτυξη εργατικών και εγκαταλειμμένων κατοικιών και η μετατροπή μιας περιοχής σε γειτονιά μεσαίας τάξης» (1986: 1). Κατά τον Marcuse, «ο εκτοπισμός αποτελεί την ουσία της gentrification, το στόχο της, όχι μια ανεπιθύμητη παρενέργεια» (Marcuse 1992: 80).

Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1980 ο όρος έχει πάρει πολύ αρνητική χροιά, κάτι που δείχνουν οι διαφημιστικές προσπάθειες από το λόμπι των κτηματομεσιτών στη Νέα Υόρκη (αναφέρεται στο Smith 1996: 30-34).

Στον Καναδά, μία από τις πρώτες χώρες, μαζί με τις ΗΠΑ και την Αγγλία, που απασχόλησε το ζήτημα, βρίσκουμε στο *Μεγάλο λεξικό ορολογίας* του Γραφείου Γαλλικής Γλώσσας του Κεμπέκ (*Grand Dictionnaire de Terminologie*, Office québécois de la langue française) έναν ορισμό ως «κοινωνικοοικονομική μεταβολή μιας ιστορικής αστικής γειτονιάς, η οποία επέρχεται με την εγκατάσταση μιας νέας τάξης κατοίκων, που ανακαινίζει το δομημένο περιβάλλον και ανεβάζει το βιοτικό επίπεδο». Αυτός ο πολύ ουδέτερος έως θετικός ορισμός περιορίζεται λίγο παρακάτω στην επεξήγηση, καθώς αναφέρεται πως ο όρος χρησιμοποιείται συχνά αρνητικά, γιατί αποκλείει άτομα ή ομάδες λιγότερο ευνοημένες. Ο ίδιος οργανισμός σε μια ανακοίνωση (2004) προτείνει τη χρήση του γαλλικού *embourgeoisement* σε αντίθεση με το αγγλικής προέλευσης *gentrification*. Ως κύριο επιχείρημα παραθέτει την ετυμολογία του όρου από το *gentry*, δηλαδή τους κατώτερους ευγενείς της αγγλικής υπαίθρου. Τονίζεται ότι το φαινόμενο που μελετάται αφορά μεν σε εύπορα στρώματα αλλά όχι σε ευγενείς. Αναφέρεται επίσης η χρήση του όρου *élitisation* από το Radio Canada, όρος όμως που δεν επικράτησε.

Σε αντίθεση με αυτή τη θεώρηση, οι Pinçon & Pinçon-Charlot (2004) στη Γαλλία προτιμούν τον αγγλικό όρο που περιγράφει ταυτόχρονα «ένα φαινόμενο ταυτόχρονα υλικό, κοινωνικό και πολιτιστικό» και προτείνουν να αγνοήσουμε την προέλευσή του από το *gentry*. Παραθέτω το σχετικό απόσπασμα:

Ο όρος «embourgeoisement» δεν είναι ικανοποιητικός για να περιγράψει την άφιξη των μεσαίων και ανώτερων τάξεων σε περιοχές που κάποτε υπήρξαν λαϊκές. Δεν είναι αστοί που έχουν κληρονομήσει σημαντικό οικογενειακό κεφάλαιο αυτοί που έρχονται να κατοικήσουν τη Βαστίλη και ακόμη λιγότερο τη Goutte d'Or. [...] Υπό την προϋπόθεση να ξεχάσουμε την αγγλική έννοια του *gentry*, που περιγράφει τους ευγενείς της γης, ο όρος «gentrification» εμπεριέχει μικρότερο κίνδυνο ανακρίβειας [approximation] από το «embourgeoisement». (Pinçon & Pinçon-Charlot 2004: 55, η μετάφραση δική μου)

Ενώ σε παλαιότερα ιταλικά κείμενα συναντούμε ακόμα τον όρο *imborghesimento*, επικρατούν τελικά στα ιταλικά και ισπανικά οι λέξεις *gentrificazione* και *gentrificaci6n* (Rodríguez et al. 2002) αντίστοιχα, άμεσος δανεισμός από τα αγγλικά.

Και στα γερμανικά διατηρείται ο όρος *Gentrifikation*, τον οποίο οι Häußermann και Siebel ορίζουν ως «[...] διαδικασία αύξησης της αξίας μιας αστικής περιοχής που συνδέεται με μια άνοδο του κοινωνικού status των κατοί-

κων της [...]» (2004: 130). Παράλληλα τονίζουν την πολιτική χρήση της λέξης και τη συγκρουσιακή χροιά της στα γερμανικά. Πιο σπάνια εμφανίζεται και ο πιο γερμανοποιημένος όρος *Gentrifizierung* (Friedrich 2000).

Θα προτιμήσω και εγώ για την ώρα (και μην έχοντας μια καλύτερη αντιπρόταση) τη χρήση του όρου *gentrification*, θεωρώντας ότι έτσι είναι πιο διαφανής ο δανεισμός και της ορολογίας αλλά και του αναλυτικού εργαλείου από την αγγλόφωνη βιβλιογραφία. Όπως και άλλες λέξεις που αναφέρονται στο ίδιο παγκοσμιοποιημένο καπιταλιστικό σύστημα (βλ. *marketing*), είναι και αυτή παρμένη από τα αγγλικά, την κατεξοχήν γλώσσα της παγκοσμιοποίησης. Αν και στα ελληνικά εμφανίζεται κυρίως ο όρος «εξευγενισμός», θα προσπαθήσω να τον αποφύγω όσο είναι δυνατόν. Έχει έντονα θετικές αποχρώσεις, κάτι που στην περίπτωση του φαινομένου που μελετώ μένει ακόμη να διευκρινιστεί. Αναφερόμενος στους λεγόμενους *gentrifiers* (τα άτομα δηλαδή που δρουν), θα χρησιμοποιήσω και τον όρο «εξευγενιστής», γιατί είναι νεολογισμός και δεν έχει άμεσες αναφορές σε γνωστές κατηγορίες.

Θεωρητικές προσεγγίσεις

Η βιβλιογραφία επιμένει στο διαχωρισμό των ερμηνευτικών προσπαθειών σε δύο βασικές γραμμές: την πλευρά της προσφοράς (συχνά ονομαζόμενη και μαρξιστική/δομιστική θεώρηση) και την πλευρά της ζήτησης (ή φιλελεύθερη).

α) Από τους πρώτους που ανέπτυξαν τη μαρξιστική θεώρηση ήταν ο N. Smith (ήδη από το 1979), ο οποίος μαζί με τον P. Williams εκδίδει το 1986 τον τόμο που θεωρείται πλέον κλασικός: *Gentrification of the City*, μια συλλογή δοκιμίων από πολλούς ερευνητές. Βασική θέση της μαρξιστικής θεώρησης είναι ότι συγκεκριμένες δομές της καπιταλιστικής οργάνωσης της πόλης οδηγούν στην *gentrification*. Σε μια σειρά από κείμενα (1979a, 1979b, 1986, 1987, 1992a, 1992b, 1996, 2002) ο Neil Smith καταγράφει και αναλύει το φαινόμενο τόσο στην τοπική του (στα πρώτα χρόνια) όσο και στην παγκοσμιοποιημένη του διάσταση. Οι παρατηρήσεις του Smith γίνονται στις ΗΠΑ, όπου, όπως λέει και ο ίδιος (1996: XIV), η αντίθεση στην πόλη (*antiurbanism*) αποτελούσε κεντρικό θέμα του αμερικανικού πολιτισμού. Η λεγόμενη «αναγέννηση» των πόλεων ή η επιστροφή των κατοίκων στα αστικά κέντρα έχει για τον Smith κινητήρια δύναμη το κεφάλαιο και όχι τους ανθρώπους (1979a). Η όλη διαδικασία εξηγείται μέσα από τη συσσώρευση κεφαλαίου και την ανάγκη επανεπένδυσής του. Σε φάσεις που η συγκυρία το επιτρέπει, αυτή η επένδυση γίνεται στη γη, και συγκεκριμένα στα μέρη εκείνα από τα οποία η επένδυση έλειπε μέχρι τότε. Πρόκειται δηλαδή για μια κυκλική κίνηση ανάμεσα στην απεπένδυση και επανεπένδυση (*disinvestment - reinvestment*). Κεντρικό σημείο είναι η διατύπωση της θεωρίας περί «χάσματος ενοικίων». Ο Smith εξετάζει υποβαθμισμένες περιοχές της Νέας Υόρκης με χαμηλά ενοίκια, πολύ χαμηλότερα από αυτά που θα μπορούσε να απαιτήσει ο ιδιοκτήτης αν το ίδιο κτήριο ήταν ανακαινισμένο. Όταν αυτό το χάσμα έχει αυξηθεί σημαντικά λόγω της διαρκούς υποβάθμισης του κτηρίου ώστε να δημιουργήσει πίεση, ο ιδιοκτήτης επενδύει ανακαινίζοντάς το, με φυσικό επακόλουθο την αύξηση των ενοικίων και την απομάκρυνση των μέχρι τότε ενοίκων.

Το λεξιλόγιο του Smith χρησιμοποιεί μια εικονογραφία που προέρχεται από την ιστορική εξάπλωση των ΗΠΑ και την κατάκτηση της αμερικανικής Δύ-

σης. Πρόκειται για τις έννοιες του «συνόρου» και του «πιονιέρου», όρους που χρησιμοποιούν συχνά κτηματομεσίτες, κατασκευαστικές εταιρείες και άλλες δυνάμεις πίσω από την gentrification για να περιγράψουν την κατάκτηση νέων αστικών περιοχών. Κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο που οι Ινδιάνοι ήταν το «αναγκαίο κακό» αυτής της κατάκτησης, έτσι και οι κάτοικοι μελλοντικών εξευγενισμένων περιοχών θα είναι τα θύματα της επέκτασης του κεφαλαίου σε ολόένα και περισσότερες περιοχές της πόλης.

β) Η λεγόμενη πλευρά της ζήτησης, από την άλλη, επιμένει ότι οι άνθρωποι δεν είναι μόνο παθητικά αντικείμενα της μοίρας τους ή κάποιων δομών έξω από αυτούς, αλλά έχουν σχετική ελευθερία επιλογών.

Έτσι, μελετώντας τον Καναδά τη δεκαετία του 1970 πολλοί ερευνητές έδωσαν ενδιαφέροντα εμπειρικά στοιχεία και μια δική τους ερμηνεία για την gentrification, που παρεκκλίνει σημαντικά από το μαρξιστικό δομισμό του N. Smith. Τρία κυρίως ονόματα είναι συνδεδεμένα με αυτή την τάση: ο Jon Caulfield (στις έξι μεγαλύτερες πόλεις του Καναδά), ο David Ley (στο Τορόντο) και η Damaris Rose στο Μοντρεάλ. Παρατήρησαν μια επιστροφή στα αστικά κέντρα, την οποία ερμήνευσαν ως κριτική αντίδραση στην αστική ανάπτυξη του μεταπολεμικού μοντερνισμού στον Καναδά και ως απόρριψη ενός τρόπου ζωής που έχει ως χώρο του το προάστιο και τη μαζική κατανάλωση. Η εξάπλωση μιας «ιντελιγκέντσιας» στο εσωτερικό των μεσαίων στρωμάτων ήταν καταλυτική γι' αυτή την κίνηση από ένα φορντιστικό μοντέλο ζωής στη μεταφορντιστική εξέλιξη.¹ Έτσι, το κίνημα αυτό εμφανίζεται ως συνειδητή αντίσταση και οι εξευγενιστές ως «δραπέτες» από τους περιορισμούς της πόλης του 1960 (Caulfield 1994). Με παρόμοια επιχειρήματα ο Ley ερμηνεύει το φαινόμενο ως άμεσο επακόλουθο του 1968, όπου οι κεντρικές αστικές περιοχές έγιναν ο τόπος αμφισβήτησης, ανοχής της διαφορετικότητας και απελευθέρωσης (Ley & Mills 1993, Ley 2003).

Το 1986, χρονιά της έκδοσης της κλασικής συλλογής μελετών από τους Smith & Williams *Gentrification of the City*, ο David Ley δημοσιεύει ένα άρθρο με τον τίτλο «Εναλλακτικές ερμηνείες για την αστική gentrification: μια αξιολόγηση από τον Καναδά». Σε αυτό το κείμενο προσφέρει τέσσερις πιθανές εξηγήσεις για την gentrification, τις οποίες μελετάει εμπειρικά αλλά και με πολύ κριτικό μάτι στις καναδικές πόλεις: τη δημογραφική αλλαγή, μεταβολές στην αγορά κατοικίας, την πολιτιστική και καταναλωτική αξία των αστικών κέντρων και, τέλος, τις μεταβολές στην οικονομική βάση. Πιο αναλυτικά: το λεγόμενο μεταπολεμικό baby boom δημιουργεί μια πολυάριθμη ηλικιακή ομάδα 25-30 ετών μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970, κάτι που προκαλεί μεγάλη πίεση στην αγορά κατοικίας. Ταυτόχρονα μικραίνει το μέγεθος των νοικοκυριών, ενώ ολόένα και περισσότερες γυναίκες μπαίνουν στην αγορά εργασίας. Η αγορά κατοικίας στα προάστια του Καναδά φτάνει σε πολύ ψηλές τιμές και έτσι για πολλούς νέους τα κέντρα των πόλεων είναι η δεύτερη επιλογή τους. Είναι πολύ ελκυστικά για ένα διαφορετικό lifestyle, σημαντικά κομμάτια του οποίου είναι η διασκέδαση και η κατανάλωση. Τέλος, η μεταβολή της οικονομίας, με την ανάπτυξη των υπηρεσιών και την αύξηση του αριθμού των εργαζομένων σε αυτή, δημιουργεί μια καινούργια ομάδα μέσα στη μεσαία τάξη της πόλης. Ο Ley καταλήγει ότι από τις καναδικές πόλεις λείπει κάθε ένδειξη που να στηρίζει τη θεωρία για το χάσμα ενοικίων.

Ακολουθώντας την ίδια λογική, ψάχνοντας δηλαδή να δει ποιοι είναι αυτοί και αυτές που ψάχνουν κατοικία στα κέντρα των πόλεων, η Damaris Rose (Rose 1984, 1989, Rose & LeBourdais 1986) βρίσκει μια σημαντική ομάδα που

1. Ο σχολιασμός των όρων φορντιστικό και μεταφορντιστικό είναι έξω από το στόχο του άρθρου αυτού.

ονομάζει «περιθωριακούς εξευγενιστές» (marginal gentrifiers). Πρόκειται κυρίως για γυναίκες, μονογονεϊκά νοικοκυριά και μεσαία εισοδήματα σε «περιθωριακή απασχόληση». Γι' αυτές τα κέντρα των πόλεων παρέχουν εξυπηρετήσεις και δίκτυα αλληλοβοήθειας που δεν είναι υπαρκτά με την ίδια πυκνότητα στα προάστια. Αυτή η αντιμετώπιση θέτει στο τραπέζι τη συζήτηση για το φύλο στην gentrification, κάτι που όμως δεν θα αναπτύξω περισσότερο σε αυτό το άρθρο.

γ) Η περιχαράκωση των δύο ερμηνευτικών γραμμών –προσφοράς και ζήτησης– ξεπεράστηκε σχετικά γρήγορα. Οι μελετήτριες και μελετητές σήμερα συνδυάζουν και τις δύο πλευρές του φαινομένου – φυσικά η καθεμία και ο καθένας δίνοντας το δικό της/του κέντρο βάρους. Μπορούμε δηλαδή να αναγνωρίσουμε στην gentrification ένα φαινόμενο έλξης/ώθησης: η προσφορά τραβάει από τη μία και η ζήτηση σπρώχνει από την άλλη. Από τη μία μεριά εξελίξεις στις πολιτικοοικονομικές δομές προξενούν μια πίεση στην αγορά κατοικίας, και από την άλλη κοινωνικές μετατροπές γεννούν τους χρήστες αυτούς που θα κινηθούν μέσα σε αυτό το πλαίσιο και θα αξιοποιήσουν προς όφελός τους τις νέες συνθήκες. Ή, όπως το διατύπωσε πολύ ξεκάθαρα ο Redfern (2003), «οι εξευγενιστές εξευγενίζουν όχι γιατί πρέπει, αλλά γιατί μπορούν».

Μέσα από αυτή την πιο συνθετική ματιά, μελετώνται θέματα όπως ο ρόλος του κράτους και οι αναπλάσεις, το image και το marketing των τόπων και κυρίως οι ιστορικο-κοινωνικές μεταβολές των τόπων.

Οι μελετήτριες και μελετητές συμφωνούν στην πλειοψηφία τους στην ύπαρξη φάσεων στη διαδικασία της gentrification: η πρώτη φάση αφορά στην εγκατάλειψη του κέντρου των πόλεων από τα μεσαία στρώματα και την προαστιοποίηση των μεγάλων πόλεων. Τα μεσαία στρώματα κατακτούν τα προάστια, ενώ τα κέντρα των πόλεων, στην κατοικία που έχει ελευθερωθεί, κατοικούνται από κατώτερα στρώματα. Μια δεύτερη φάση προϋποθέτει τη διόγκωση ή μεταβολή των μεσαίων στρωμάτων και τη γένεση στο εσωτερικό τους μιας νέας ομάδας, που αμφισβητεί τον τόπο και τρόπο ζωής της. Η τρίτη φάση είναι η επιστροφή αυτής της υποομάδας στην πόλη, στις περιοχές που είχαν εγκαταλειφθεί στην πρώτη φάση. Τέλος, η τέταρτη φάση είναι αυτή όπου οι πιο εύπορες ομάδες, οι κατεξοχήν εξευγενιστές, αντικαθιστούν με τη σειρά τους το πρώτο κύμα των «πιονιέρων».

Από τη στιγμή που έχει συντελεστεί η εκτόπιση των κατώτερων ομάδων –αν και, όπως λέει η Rose (1996), δεν είναι απαραίτητο να ολοκληρωθεί ποτέ– το φαινόμενο συνεχίζει ως διεργασία στο εσωτερικό των μεσαίων στρωμάτων. Έτσι, ομάδες με περισσότερο κεφάλαιο εκτοπίζουν με τη σειρά τους τις προηγούμενες. Ίσως εδώ να κρύβεται και η δυσκολία της μαρξιστικής θεώρησης να ασχοληθεί με άλλες πτυχές του θέματος και άλλες μορφές εξουσίας, επειδή εκεί τα μέτωπα βρίσκονται στο εσωτερικό της ίδιας τάξης και δεν αποτελούν αντικείμενο πάλης μεταξύ τάξεων.

Μπορούμε λοιπόν να μιλήσουμε για δυο βασικά κύματα εξευγενισμού: σε πρώτη φάση εισβάλλουν στην περιοχή οι «πιονιέροι», που ίσως διαθέτουν άλλου τύπου κεφάλαιο από το οικονομικό. Το νέο lifestyle που φέρνουν μαζί τους δημιουργεί νέες ανάγκες κατανάλωσης, διασκέδασης και κατοικίας, ενώ μεταβάλλεται ταυτόχρονα η συμβολική σημασία της περιοχής. Έτσι, σε μια δεύτερη φάση μπορούν να εισβάλουν οι κατεξοχήν εξευγενιστές, που διαθέτουν και το περίφημο οικονομικό κεφάλαιο. Οι πιονιέροι, με τη σειρά τους, παραχωρούν τη θέση τους στο δεύτερο κύμα των μεσαίων στρωμάτων.

Ποιοι είναι οι εξευγενιστές;

Αυτό που προβληματίζει πολύ προσπαθώντας να ορίσει κανείς τους εξευγενιστές είναι ο ορισμός αυτής της περίφημης «μεσαίας τάξης». Έχει παρατηρηθεί από όλους σχεδόν τους ερευνητές πως οι πρώτοι εξευγενιστές συχνά δεν έχουν το κεφάλαιο για να χαρακτηριστούν έτσι. Αντίθετα, πρόκειται συχνά για καλλιτέχνες ή φοιτητές με χαμηλά εισοδήματα. Με την άνοδο της νέας οικονομίας (new economy) στη δεκαετία του 1990 εμφανίζονται όμως ολοένα και περισσότεροι νέοι εργαζόμενοι στα λεγόμενα δημιουργικά επαγγέλματα – ό,τι και να σημαίνει αυτή η λέξη. Αν δεχτούμε ότι το κεφάλαιο δεν είναι μόνο οικονομικό, αλλά και κοινωνικό, πολιτιστικό ή συμβολικό (Bourdieu 1972/2000, 1984), ίσως πλησιάζουμε πιο κοντά στη φύση αυτών των νέων εξευγενιστών.

Για να τους περιγράψει, εμφανίζεται στα γαλλικά ο όρος «bourgeois-bohème» ή εν συντομία «bobo» (πάνω σε αυτό βλ. Brooks 2002). Περιγράφει μια ομάδα μέσα στα μεσαία στρώματα που, κατά τους Pinçon & Pinçon-Charlot (2004), είναι ακριβώς η κινητήρια δύναμη της gentrification. Ταυτόχρονα όμως τονίζεται η δυσκολία ορισμού αυτής της ομάδας που δεν εμφανίζεται ως στατιστική κατηγορία. Από επαγγελματική σκοπιά πρόκειται για άτομα σε νέους τομείς της οικονομίας: νέες τεχνολογίες, επικοινωνία, διαφήμιση και design. Από κοινωνιολογική σκοπιά πρόκειται για ομάδες που κατατάσσονται σε ένα εύρος επαγγελματικών κατηγοριών: από τα ενδιαμέσα επαγγέλματα μέχρι τα στελέχη επιχειρήσεων και ανώτερα διανοούμενα επαγγέλματα. Τέλος, από άποψη status μιλάμε για ένα εύρος ανάμεσα σε μισθωτούς του δημοσίου και διευθυντές εταιρειών. Το *Petit Larousse*, στην έκδοση του 2005, εισήγαγε τον όρο bobo κατοχυρώνοντάς τον επισήμως. Η δυσκολία ορισμού και των δύο όρων (gentrification και bobo) μοιάζει να ταυτίζεται και να αντανακλά πολύ καλά τη ρευστότητα που παρουσιάζει ακόμα το όλο φαινόμενο. Ή, όπως λέει ο P. Jackson, «μια τέτοια σύγχυση δείχνει ότι πρέπει να λειτουργεί μια ιδεολογική διεργασία όπου διαφορετικοί παρατηρητές προβάλλουν τις δικές τους ανησυχίες και τα δικά τους ενδιαφέροντα σε ένα πολύ κοινό φαινόμενο» (1989: 56). Κάτι τέτοιο προτείνει και το επόμενο τμήμα του παρόντος άρθρου.

Σεξουαλικότητα και gentrification

Η οπτική του φύλου στην gentrification (βλ. παραπάνω τις θέσεις της Damaris Rose για τους περιθωριακούς εξευγενιστές), παράλληλα με αυτή της σεξουαλικότητας, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί ρίχνει φως σε άλλου τύπου ηγεμονικές σχέσεις ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες. Πάνω στη δεύτερη οπτική, την οποία θα αναπτύξω αμέσως παρακάτω, υπάρχει μια εκτενέστατη βιβλιογραφία. Αντίθετα, η μελέτη της gentrification από την οπτική του φύλου, ενώ έχει εισαχθεί πολύ νωρίς στην όλη συζήτηση, παραμένει παράξενα αποσπασματική. Ενώ η βιβλιογραφία δίνει πολλά εμπειρικά στοιχεία για την αύξηση του αριθμού γυναικών στην αγορά εργασίας και τον τρόπο που αυτό επηρεάζει τη gentrification (Smith 1996, Bondi 1991a, 1999, Lyons 1996, Kofman 1998, Islam 2005), μοιάζει να λείπει μια ολοκληρωμένη θεωρητική προσέγγιση πάνω στο θέμα. Εντυπωσιακή είναι η πλήρης έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς – με μια μικρή εξαίρεση² – σε μια από τις τελευταίες δημοσιεύσεις πάνω στο θέμα (Atkinson & Bridge 2005), μια συλλογή άρθρων για την gentrification.

2. Ανάμεσα στους εξευγενιστές στον Γαλατά της Κωνσταντινούπολης ο Islam καταγράφει ένα πολύ μεγάλο ποσοστό γυναικών με αμοιβώμενη εργασία: σχεδόν όλες οι γυναίκες που ρωτήθηκαν ή οι σύζυγοι των αντρών που ρωτήθηκαν έχουν δικό τους εισόδημα από εργασία, σε αντίθεση με 27% συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό σε όλη την πόλη (Islam 2005: 132).

Ας επιστρέψουμε στο ζήτημα της σεξουαλικότητας. Πολύ νωρίς στην όλη συζήτηση, πριν ακόμα εκδοθεί η συλλογή των Smith & Williams το 1986, ο Manuel Castells (1983) μελετά τις αναπλάσεις στο Σαν Φρανσίσκο και τονίζει τον ιδιαίτερο ρόλο της ομοφυλόφιλης κοινότητας στην όλη διαδικασία. Στο Σαν Φρανσίσκο συνέβη το εξής: το Κάστρο, γειτονιά σε κεντρική περιοχή της πόλης, εγκαταλειμμένη από τους πρώην κατοίκους της, έγινε μέσα από διαδικασία ανάπτυξης μια από τις πιο ζωντανές περιοχές της πόλης. Το κοινό χαρακτηριστικό νέων κατοίκων –των εξευγενιστών (;)– δεν ήταν η κοινή τους ταξική προέλευση, αλλά η σεξουαλικότητά τους. Ακριβώς την εποχή που γεννιέται το gay κίνημα στην Αμερική, δηλαδή από τα τέλη της δεκαετίας του '60, αναπτύσσεται για πρώτη φορά και μια gay ταυτότητα. Οι ομοφυλόφιλοι άντρες που έρχονται να ζήσουν στην περιοχή Κάστρο, έχοντας ζήσει «διακρίσεις στην αγορά εργασίας, βρίσκουν τρόπους να επιζήσουν μέσα από τις δυσκολίες που έχουν περάσει» (1983: 206). Δεν είναι μόνο ιδιοκτήτες ή κτηματομεσίτες, αλλά και ειδικευμένοι εργάτες, ρεστορατέρ, μαραγκοί ή μπογιατζήδες. Οι περισσότεροι άλλωστε δεν έχουν το κεφάλαιο να αγοράσουν σπίτι. Προτείνοντας μια εναλλακτική μορφή συγκατοίκησης άλλη από αυτήν της οικογένειας, φτιάχνουν κολεκτίβες, αγοράζουν φτηνά σπίτια, τα οποία τα επισκευάζουν έπειτα μόνοι τους. Οι αλλαγές δεν ήταν όμως μόνο στην ανακαίνιση των κατοικιών. Η πόλη απέκτησε μια άλλη ζωή στην πόλη, άνοιξαν κάθε είδους επιχειρήσεις, «από κλινικές μέχρι καθαριστήρια» (1983: 206). Ενώ η περιοχή είχε εγκαταλειφθεί από τους πρώην Ιρλανδούς κατοίκους της που μετακόμισαν στα προάστια, το Κάστρο έζησε, μέσα από την gay κοινότητα, «εμπορική, υλική και αισθητική βελτίωση».

Η πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση που κάνει ο Castells στη συνέχεια αφορά στο ερώτημα αν έχουμε εδώ μια τυπική gentrification, εφόσον οι εξευγενιστές δεν ανήκουν απαραίτητα στα μεσαία στρώματα. Ανήκουν δηλαδή σε μια ομάδα που ορίζεται μέσω της σεξουαλικότητας και όχι μέσω της κοινωνικής τάξης. Βέβαια, μέσα στο εσωτερικό της ομοφυλόφιλης ομάδας υπάρχουν οι ταξικοί διαχωρισμοί, αλλά, σε φάσεις που συγκροτείται μια gay συνείδηση, σε φάσεις αγώνων και χειραφέτησης, μπορεί τα στοιχεία που ενώνουν να είναι σημαντικότερα από αυτά που χωρίζουν. Για τον Castells δεν ήταν το χάσμα ενοικίων ή η κινητικότητα του κεφαλαίου που ώθησε την εγκατάσταση των ομοφυλόφιλων αντρών στο συγκεκριμένο τόπο, αλλά η ανάγκη τους να συγκροτήσουν ταυτότητα – κάτι που τους επέτρεψε η συγκέντρωση στον αστικό χώρο.

Μια πιο ταξική ανάγνωση στη σχέση μεταξύ gentrification και σεξουαλικότητας προτείνει ο Lawrence Knopp μελετώντας τη γειτονιά Μαρινί στη Νέα Ορλεάνη (Knopp 1990a, 1990b). Αναγνωρίζει διαφορετικές μεταξύ τους φάσεις στην όλη διαδικασία, στην οποία πρωταγωνιστούσαν κάθε φορά διαφορετικές ομάδες στο εσωτερικό της ομοφυλόφιλης κοινότητας, από τους κλασικούς «περιθωριακούς εξευγενιστές» της Rose μέχρι τους εύπορους ιδιοκτήτες γης και τους κτηματομεσίτες. Όλες αυτές οι ομάδες όμως ανήκουν σε μια ευρύτερη μεσαία τάξη, που ψάχνει τρόπο να συσσωρεύσει κεφάλαιο. Θεωρεί ότι, μπορεί μεν η ομοφυλοφιλία να εμφανίζεται σε κάθε τάξη και φυλή, αλλά οι πιθανότητες να συγκροτηθεί ομοφυλόφιλη ταυτότητα είναι μεγαλύτερες όταν κανείς είναι άντρας, λευκός και μεσαίας τάξης. Άρα σχεδόν εξ ορισμού οι gay άντρες ανήκουν στα μεσαία στρώματα. Οι περισσότεροι ομοφυλόφιλοι εξευγενιστές, για τους οποίους μιλούν και οι δύο παραπάνω ερευνητές, ανήκουν σε μια ευρύτερη μεσαία τάξη. Και μάλιστα, όπως επισημαίνει ο Knopp (1990b), κατά

τη συγκρότηση μιας ομοφυλόφιλης (αντρικής) ταυτότητας μέσα από την gentrification ενισχύονται οι ηγεμονικές σχέσεις (των αντρών) με το χώρο.

Η συγκρότηση ταυτότητας μέσω της κινητικότητας στο χώρο και τη συγκέντρωση σε συγκεκριμένες περιοχές είναι εφικτή μόνο πάνω από ένα οικονομικό κατώφλι. Ισχυρίζομαι εδώ ότι αυτό το κατώφλι για τους ομοφυλόφιλους είναι εξαιρετικά χαμηλό. Η καταπίεση που δέχονται σε μια ετεροφυλόφιλη κοινωνία, αυτή που τους κάνει να έχουν τόση ανάγκη ένα δικό τους χώρο, είναι τόσο μεγάλη (Kirby & Hay 1997) που τους αναγκάζει να κάνουν μεγάλες οικονομικές θυσίες για να τον αποκτήσουν. Αυτό δηλαδή που διαφέρει στο εσωτερικό της ομάδας των gay εξευγενιστών από και πέρα είναι το ποσοστό του εισοδήματός τους που διαθέτουν για να κατοικήσουν σε εξευγενισμένες περιοχές.³ Για να τεκμηριωθεί μια τέτοια θέση όμως θα χρειαστούν εμπειρικά δεδομένα που δεν έχω αυτή τη στιγμή στη διάθεσή μου.

3. Ως προς τα εισοδήματα των ομοφυλόφιλων αντρών συγκριμένα, πρόσφατες μελέτες δείχνουν μια σημαντική αρνητική απόκλιση από τα αντίστοιχα των ετεροφυλόφιλων (βλ. Carpenter 2005).

Εκεί που η μια ομάδα αντικαθιστά ή εκτοπίζει την άλλη, θα υπάρξουν συγκρούσεις. Στο Μαρέ του Παρισιού αυτή η σύγκρουση έγινε ανάμεσα στη εβραϊκή κοινότητα, που παραδοσιακά κατοικούσε στην περιοχή, και στους άντρες ομοφυλόφιλους που εγκαταστάθηκαν εκ των υστέρων (Sibalis 2004). Αντίστοιχα, η ταινία των Linda Goode Bryant και Laura Poitras *Flag Wars* (2003) δείχνει τη σύγκρουση ανάμεσα σε ομάδες ομοφυλόφιλων (κυρίως γυναικών) και μαύρων σε μια περίπτωση gentrification πρώην μαύρης γειτονιάς. Και στις δύο περιπτώσεις έχουμε συγκρούσεις για την κυριαρχία στο χώρο ανάμεσα σε ομάδες που θεωρούμε μη προνομιακές. Όπως τονίζει και ο Knorr (1998), είναι σημαντικό να κάνουμε πολλαπλές αναγνώσεις, από διαφορετικά σημεία εκκίνησης, με διαφορετική οπτική και σε σχέση με διαφορετικά μέτωπα ηγεμονίας (φύλο, σεξουαλικότητα, φυλή, τάξη κ.λπ.). Αν πάρουμε τις δύο παραπάνω περιπτώσεις, μπορούμε, κοιτάζοντάς τις απλουστευτικά, να δούμε μια σύγκρουση μη Εβραίων και Εβραίων ή λευκών και μαύρων αντίστοιχα και να βγάλουμε εύκολα συμπεράσματα για τις ηγεμονικές δομές. Μόνο αποδομώντας αυτές τις κατηγορίες και ψάχνοντας στο εσωτερικό τους κατανοούμε ότι τα μέτωπα είναι πιο σύνθετα.

Ένας όρος λάστιχο

Και στο απόσπασμα της Ruth Glass, όπως το παρέθεσα παραπάνω, αλλά και σε πολλούς από τους ορισμούς της gentrification, ο όρος χρησιμοποιείται μέσα σε καθορισμένα όρια για να περιγράψει ένα φαινόμενο σε ιστορικές περιοχές στα κέντρα των πόλεων, σε στενή σχέση με τις αναπλάσεις. Όμως οι μεταβολές από την εξάπλωση του ίδιου του όρου από τη μία, οι πολιτικοοικονομικές εξελίξεις από την άλλη, έκαναν πολλούς να βάλουν κάτω από την «ομπρέλα» της gentrification φαινόμενα και διεργασίες που με το στενότερο ορισμό της Glass δεν εμπεριέχονται σε αυτήν. Έτσι, ο Smith προτείνει ένα μεγάλο εύρος στη χρήση του όρου:

Πώς μπορούμε, μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο μεταβαλλόμενων κοινωνικών γεωγραφιών, να ξεχωρίσουμε ικανοποιητικά ανάμεσα στην ανακαίνιση κατοικιών του 19ου αιώνα, την κατασκευή νέων πύργων ιδιωτικής κατοικίας, τα εγκαίνια φεστιβάλ και αγορών για να τραβήξουν τοπικούς και όχι τόσο τοπικούς τουρίστες, τον πολλαπλασιασμό των wine bars –και των μπουτίκ για όλα τα αγαθά– αλλά και την κατασκευή μοντέρνων και μεταμοντέρνων κτηρίων γραφείων, δίνο-

ντας δουλειά σε χιλιάδες επαγγελματίες που όλοι ψάχνουν ένα μέρος να ζήσουν [...]; (N. Smith 1996: 39, η μετάφραση δική μου)

Και καταλήγει ότι ο όρος χρησιμοποιείται για την «ταξική ανακατασκευή του κεντρικού αστικού τοπίου» (N. Smith 1996: 39).

Στα αγγλικά ο όρος εμφανίζεται συχνά παράλληλα με άλλους: *trendification*, *upgrading*, *renewal*, *reinvestment*, *revitalization* (Jackson 1989), *studentification* (D. Smith 2002), *neighborhood recycling*, *upgrading*, *renaissance*, *yupification*, *modernization*, *renewal*, *urban cleansing* (N. Smith 1996), *whitepainting*, *rehabilitation*, *townhousing*, *sandblasting* (Slater 2004), *financification* (Lees 2003b), *Londonisation* (Dutton 2003), *greentrification* (Smith & Phillips 2001) και έχει συχνά διευρυνθεί τόσο ώστε να συμπεριλαμβάνει όλα τα παραπάνω. Οι περισσότεροι από αυτούς τους όρους αναφέρονται είτε στην αναβάθμιση του δομημένου περιβάλλοντος και δημόσιου χώρου είτε στις κατηγορίες όπου ανήκουν οι νέοι κάτοικοι (Λονδρέζοι, φοιτητές, *yuppies*). Όπως παρατηρεί ο D. Smith (2005: 72), αυτή η νοηματική διεύρυνση κινδυνεύει να αποδυναμώσει τον όρο αλλά από την άλλη δείχνει τον κοινό παρονομαστή όλων των παραπάνω: την «αναζωογόνηση» (*revitalisation*).

Κατά τον ίδιο τρόπο ο Tolga Islam (2005), μελετώντας την Τουρκία, διευρύνει και άλλο την εμβέλεια του όρου για να συμπεριλάβει και νέες κατασκευές καθώς και την ανακαίνιση εμπορικών κτηρίων, τόσο στην πόλη όσο και στην ύπαιθρο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει εδώ και άλλη μια διαδικασία που βάζει κάτω από την ομπρέλα του όρου: παλιά σπίτια αγοράζονται και ανακαινίζονται από μεσαίες τάξεις σε παραθαλάσσιες περιοχές για να χρησιμοποιηθούν για παραθεριστικές κατοικίες. Το «ελάττωμα αυτής της *gentrification* είναι ότι τα χωριά αυτά κινδυνεύουν να είναι ερημωμένες και απομονωμένες περιοχές, εκτός από μια μικρή περίοδο το καλοκαίρι, καθώς η πλειοψηφία των εξευγενιστών αφήνει τα σπίτια μετά τις διακοπές και επιστρέφει στα σπίτια τους στην πόλη» (Islam 2005: 123). Η *gentrification* μη αστικών περιοχών, χωρίς να απουσιάζει εντελώς από την όλη συζήτηση, περιγράφεται και αναλύεται μόνο περιστασιακά (Phillips 1993, 2003).

Κατά τον Sýkora (2005), η κατασκευή νέων πολυκατοικιών σε αστικά κενά μπορεί να είναι σημαντική στην αστική αναδιάρθρωση μέσα από υλική και κοινωνική μεταβολή, αλλά δεν τη θεωρεί ως την κατεξοχήν *gentrification*. Μελετώντας την Πράγα, παρατηρεί ότι η αναζωογόνηση του κέντρου δεν έγινε από την ανακαίνιση των κτηρίων κατοικίας, αλλά κυρίως από την αντικατάσταση χρήσεων: από κατοικία σε εμπορικές χρήσεις. Αυτή τη διαδικασία την ονομάζει εμπορευματοποίηση (*commercialisation*) και τη διαχωρίζει από την κατεξοχήν *gentrification*, που αφορά σε μεταβολές στην κοινωνική σύνθεση των κατοίκων και όχι στις χρήσεις. Και τα δύο φαινόμενα οδηγούν σε ελάττωση του πληθυσμού. Στην πρώτη περίπτωση γιατί οι κάτοικοι εκτοπίζονται από εμπορικές χρήσεις, και στη δεύτερη γιατί μικρότερα διαμερίσματα ενώνονται για να γίνουν μεγαλύτερα, ενώ τα νοικοκυριά των εξευγενιστών είναι συχνά μικρότερα από αυτά των εκτοπιζόμενων ομάδων.

Ο Πετσιμέρης (2005), πάλι, μιλώντας για την *gentrification* στις ιταλικές πόλεις, φέρνει πολλαπλά παραδείγματα μετατροπής χρήσης παλιών βιομηχανικών εγκαταστάσεων σε κατοικίες, διασκέδαση, πολιτισμό και εμπόριο: Mulino Stucky στη Βενετία, η παλιά βιοτεχνία ζυμαρικών Pantella και ο Μύλοι του Βατικανού στη Ρώμη.

Ο E. Clark (2005) τελικά, πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα από τον N. Smith, πολύ μαχητικά υποστηρίζει την ανάγκη να δούμε την *gentrification* με την ευρύτερη έννοια, αν θέλουμε να καταλάβουμε τι ακριβώς διακυβεύεται: *gentrification* είναι, κατά την άποψή του, η κατάκτηση χώρου από ομάδες με ανώτερο κοινωνικοοικονομικό κύρος (*status*). Κέντρο, περιφέρεια ή χωριό, ανάπλαση ή νέα κατασκευή, κατοικία ή διασκέδαση, όλα πρέπει να μπουν κάτω από τον ίδιο όρο. Παίρνοντας αυτή την οπτική, δεν υπάρχει τίποτα το περίπλοκο στον όρο, όπως λέει και ο τίτλος του δοκιμίου του Clark *Η τάξη και η απλότητα της gentrification*, απάντηση στο δοκίμιο του Beauregard *Χaos και πολυπλοκότητα της gentrification*, από το 1986.

Το γεωγραφικό και ιστορικό πλαίσιο της *gentrification*

Την *gentrification* την έχουν μελετήσει πολλοί από τους επιστήμονες της πόλης: γεωγράφοι, κοινωνιολόγοι, ανθρωπολόγοι, οικονομολόγοι. Όποιες ερμηνείες και περιεχόμενο και να δίνονται στο φαινόμενο, φαίνεται πάνω απ' όλα η χωρική του διάσταση. Πολύ ξεκάθαρα το εκφράζει ο D. Smith:

[...] η χρήση του όρου *gentrification* επιτρέπει σε μελετητές να συγκεντρώσουν τις πολλαπλές διαδρομές της αστικής αναζωογόνησης, που είναι γνωστές με μια πληθώρα άλλων ονομάτων – σε σχέση με την οικονομική, πολιτιστική ή κοινωνικο-χωρική ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης διαδικασίας. Αλλά τι είναι αυτό που συνδέει αυτές τις διαδικασίες αναζωογόνησης, και τι σημαίνει η «ταμπέλα» *gentrification* σε βαθύτερο θεωρητικό επίπεδο; Ένα σημαντικό κοινό στοιχείο ανάμεσα στις διαδικασίες αναζωογόνησης είναι η (ανα)παραγωγή γεωγραφιών κοινωνικού διαχωρισμού και συγκέντρωσης, καθώς και η ολοένα πιο διευρυμένη κοινωνικο-χωρική πόλωση διαφορετικών ομάδων [...]. (D. Smith 2005: 88, η μετάφραση δική μου)

Το φαινόμενο της *gentrification* αφορά λοιπόν σε *συγκεκριμένο* χώρο και δεν μπορεί να ερμηνευτεί κατά τον ίδιο τρόπο από το ένα χωροκοινωνικό πλαίσιο στο άλλο. Έχουμε μια σειρά από παραμέτρους που, μεταβαλλόμενες, επηρεάζουν την ταχύτητα, την έκταση, ίσως και τη φύση της *gentrification* από τον ένα χώρο στον άλλο. Η έρευνα έξω από τον «πυρήνα» των αγγλόφωνων χωρών έδειξε μια σημαντική διαφοροποίηση από τόπο σε τόπο. Ο κάθε τόπος εντάσσεται με τον δικό του τρόπο στην παγκόσμια ιστορία και γεωγραφία, με διαφορετικές φάσεις εκβιομηχάνισης και αποβιομηχάνισης (Islam 2005), διαφορετική σχέση με το καπιταλιστικό σύστημα (Sýkora 2005), διαφορετική διάρθρωση της οικονομίας, των επαγγεμάτων και εισοδημάτων (Pinçon & Pinçon-Charlot 2004). Οι ιδέες για την πόλη, η προαστιοποίηση, η χωρική μίξη διαφέρουν σημαντικά από τόπο σε τόπο, όπως δείχνει ακόμη και μια σύγκριση στις γειτονικές χώρες ΗΠΑ και Καναδά (Slater 2005). Διαμορφώνονται λοιπόν πολύ διαφορετικές συνθήκες για να ξεκινήσει ή να εξελιχθεί η διαδικασία *gentrification* συγκεκριμένων περιοχών – αλλά και για να διατυπωθεί ένας επιστημονικός λόγος για τα φαινόμενα αυτά.

Η οργάνωση του κράτους και η έκταση του κρατικού μηχανισμού, θεσμικές αλλά και παραδοσιακές δυνατότητες παρέμβασης, το ιδιοκτησιακό καθεστώς, μπορούν να επιταχύνουν ή να επιβραδύνουν φαινόμενα *gentrification* (Bernt & Holm 2002). Η ιστορία της αμφισβήτησης, των κοινωνικών κινημά-

των και συγκρούσεων, που τη διευκολύνουν ή τη δυσκολεύουν, έχει σε κάθε τόπο τις ιδιαιτερότητές της (Smith 2002). Ο τρόπος που οι άντρες και οι γυναίκες κατασκευάζονται κοινωνικά (Bondi 1999), ο τρόπος ένταξης των φύλων στην αγορά εργασίας (Smith 1996, Kofman 1998, Islam 2005), διαφορετικές κοινωνικές αντιλήψεις και πρακτικές ως προς την οικογένεια, το φύλο και τη σεξουαλικότητα (Kirby & Hay 1997) καθορίζουν και το ρόλο τέτοιων παραμέτρων στη μελέτη και ερμηνεία της gentrification.

Συγκλίσεις και αποκλίσεις

Το κύριο αντικείμενο αυτού του άρθρου είναι να οριοθετηθεί ο όρος gentrification και να ξεκαθαριστεί, όσο αυτό είναι δυνατόν, η νοηματική του ασάφεια. Από τα παραπάνω αποκρυσταλλώνονται κάποια χαρακτηριστικά που αποτελούν σημείο τομής των περισσότερων – αλλά όχι όλων – των θεωρητικών διατυπώσεων.

Κατ' αρχάς η gentrification, όπως ήδη υπογράμμισα, είναι χωρικό φαινόμενο και, ως τέτοιο, απασχολεί κυρίως τους γεωγράφους. Μιλάμε για gentrification μιας γειτονιάς, μιας περιοχής, μιας πόλης. Η gentrification αφορά κυρίως σε κεντρικές αστικές περιοχές, και πιο συγκεκριμένα στα ιστορικά κέντρα των πόλεων (με όλη τη δυσκολία που έχουμε να τα ορίσουμε), στα οποία αναφέρεται και το μεγαλύτερο μέρος της εμπειρικής έρευνας. Αυτό δεν αποκλείει ότι γίνονται αναφορές στην gentrification προαστίων ή ακόμα και χωριών.

Το φαινόμενο μπαίνει στο ευρύτερο πλαίσιο της «επιστροφής στην πόλη». Τα κομμάτια της πόλης στα οποία επιστρέφουν οι κάτοικοι δεν είναι τυχαία, αλλά συνδέονται με την ποιότητα του δομημένου περιβάλλοντος και του δημόσιου χώρου, την ανακάλυψη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και την εμπορευματοποίησή της. Η gentrification συνδέεται άμεσα με τις αναπλάσεις ή και με νέες κατασκευές στο εσωτερικό αυτών των περιοχών. Σε συνδυασμό με οικονομικές δομές, τη συσσώρευση κεφαλαίου και την ανάγκη επανεπένδυσής του, λειτουργούν διαφορετικές δυνάμεις έλξης και ώθησης που οδηγούν σε gentrification.

Κυρίως ερμηνευόμενη ως οικονομικό φαινόμενο, η gentrification συνδέεται άμεσα με το κέρδος και την κινητικότητα του κεφαλαίου, τις διαφορές στην πραγματική και εν δυνάμει γαιοπρόσοδο και το περίφημο χάσμα ενοικίων. Συνδέεται όμως και με μεταβολές στο εσωτερικό των μεσαίων στρωμάτων, που δεν επιτρέπουν μονόπλευρες ερμηνείες στη βάση των κοινωνικών τάξεων αποκλειστικά. Αυτές μπορεί να είναι σύνθετες διαδικασίες αμφισβήτησης του τρόπου ζωής και κατανάλωσης ή των σχέσεων ηγεμονίας ανάμεσα στα φύλα, ή και η διεκδίκηση διαφορετικών σεξουαλικών ταυτοτήτων. Καθώς η έννοια περιέχει πάντοτε το στοιχείο της κατάκτησης νέου χώρου, φέρει με αυτό τον τρόπο μια εγγενή επιθετικότητα. Δηλαδή η συγκρότηση συλλογικής ταυτότητας (και) μέσα από το χώρο μπορεί να είναι συγκρουσιακή και να συμβαίνει σε βάρος άλλων, λιγότερο προνομιούχων ομάδων, που (αυτο)προσδιορίζονται με διάφορα κριτήρια.

Για μια πιο αυστηρή χρήση του όρου

Όπως έχει γίνει φανερό από την ανάλυση που προηγήθηκε, η συζήτηση για την gentrification ξεκίνησε, όπως και πολλά από τα θέματα που απασχολούν τον επιστημονικό χώρο, στην Αγγλία και στις ΗΠΑ, και με αυτή την έννοια είναι μια

αγγλόφωνη επινόηση. Έχοντας απασχολήσει όμως πολλούς μελετητές και μελετήτριες έξω από τον «πυρήνα» αυτόν, έχει αποδομηθεί για να επιτρέψει πολλαπλές αναγνώσεις, τόσο διαφορετικές από τόπο σε τόπο που μόνο καταχρηστικά μιλάμε για το ίδιο αγγλοσαξονικό φαινόμενο. Ως ερευνητικό εργαλείο, από την άλλη, μπορεί να συμβάλει σε περισσότερο σύνθετες προσεγγίσεις των τρόπων με τους οποίους διαφορετικές ομάδες διαπραγματεύονται το χώρο, των πολύπλοκων σχέσεων εξουσίας και των σύνθετων μετώπων σύγκρουσης που αναδύονται στο χώρο της πόλης.

Το πώς θα επιλέξουμε να ορίσουμε την *gentrification* δεν είναι μια ουδέτερη «σημαιολογική» απόφαση, απλώς για να συνεννοούμαστε στην ίδια γλώσσα. Είναι μια πολύ βασική επιλογή που ιεραρχεί τις σχέσεις ισχύος ανάμεσα στις διάφορες ομάδες. Για παράδειγμα, αν δεχτούμε την πολύ πλατιά χρήση του όρου, έτσι όπως την προτείνουν και ο πρόσφατος D. Smith (2002) και ο Clark (2005), κλίνουμε σαφώς προς ερμηνείες που δίνουν προτεραιότητα στην ταξική διάσταση του φαινομένου, θεωρώντας την ταξική διαφορά ως το κύριο, αν όχι αποκλειστικό, διαφοροποιητικό στοιχείο στην κοινωνία. Από κει και πέρα, άλλες ηγεμονικές σχέσεις υποχωρούν σε σημασία ή και εξαφανίζονται. Αν, αντίθετα, επιστρέψουμε τον όρο στην αρχική του στενότερη έννοια, έτσι όπως δόθηκε από την Glass ή τον N. Smith στα πρώτα του κείμενα (1979a, 1979b, 1986, 1987), βρισκόμαστε μπροστά σε ένα φαινόμενο να μεν πιο περιορισμένο σε έκταση, αλλά με πολύ πιο σύνθετα και διαφοροποιημένα τα μέτωπα εξουσίας.

Όσο αυξάνουμε το εύρος των φαινομένων που θεωρούμε ότι εμπίπτουν στην *gentrification*, θεωρούμε δηλαδή ότι η *gentrification* αφορά σε πόλεις και υπαίθρο, κέντρο και περιφέρεια, ανακαινισμένες και νέες κατοικίες, γραφεία και πρώην βιομηχανικούς χώρους, βρισκόμαστε μπροστά σε ένα αναλυτικό χάος ή σε έναν όρο χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο. Η απροσδιοριστία στη συνέχεια επιτείνεται και από τις πολλαπλές οπτικές προσέγγισης, π.χ. από την πλευρά των διαφορετικών ομάδων εξευγενιστών ή του κεφαλαίου που κάθε φορά εμπλέκεται στη διαδικασία. Αντίθετα, χρησιμοποιώντας την έννοια με μια μεγαλύτερη αυστηρότητα ως προς τη χωρική της αναφορά, μπορούμε να αξιοποιήσουμε πολλαπλές οπτικές (π.χ. φύλο, σεξουαλικότητα, φυλή, τάξη κ.λπ.) για να διερευνήσουμε τις πολύπλοκες διεργασίες που δρουν πίσω της.

Στο πλαίσιο αυτό, υποστηρίζω μια ανάγνωση της *gentrification* ως ένα φαινόμενο που αφορά σε κοινωνικές μεταβολές διαφορετικού τύπου στα κέντρα των πόλεων, σε συνδυασμό με την αναζωογόνηση αυτών των περιοχών, και στο οποίο οι εξευγενιστές δεν είναι μια αδιαφοροποίητη μεσαία τάξη, αλλά συγκεκριμένες ομάδες στο εσωτερικό της μεσαίας τάξης. Η παραπάνω συζήτηση για τη σεξουαλικότητα προτείνει μια τέτοιου είδους ανάγνωση, όπου οι εξευγενιστές δεν βρίσκονται πάντοτε από την πλευρά των ισχυρότερων. Μπορεί λοιπόν *gentrification* να μην είναι μόνο αποκλεισμός των αδύναμων από τους δυνατούς, αλλά, σε κάποιες περιπτώσεις, μηχανισμός αμφισβήτησης των σχέσεων εξουσίας και διαδικασία συγκρότησης ταυτότητας και μέσα από το χώρο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Atkinson, R., Bridge, G. (επιμ.) (2005), *Gentrification in a Global Context: The New Urban Colonialism*, London / New York: Routledge.
- Beauregard, R. (1986), «The Chaos and Complexity of Gentrification», στο Smith, N., Williams P. (επιμ.), *Gentrification of the City*, Boston: Allen & Unwin, σ. 35-55.

- Bernt, M., Holm, A. (2002), «Gentrifikation in Ostdeutschland: Der Fall Prenzlauer Berg», *Zeitschrift für Kommunalwissenschaften*, 41.
- Bondi, L. (1991a), «Gender Divisions and Gentrification: A Critique», *Transactions of the Institute of British Geographers: New Series*, 16: 190-198.
- Bondi, L. (1991b), «Progress in Geography and Gender: Feminism and Difference», *Progress in Human Geography*, 14: 438-445.
- Bondi, L. (1999), «Gender, Class and Gentrification: Enriching the Debate», *Environment and Planning D*, 17: 261-282.
- Bourdieu, P. (1979), *La Distinction*, Paris: Editions de Minuit.
- Bourdieu, P. (1972/2000), *Esquisse d'une théorie de la pratique*, Paris: Editions du Seuil.
- Brooks, D. (2002), *Les Bobos*, Paris: LGF.
- Carpenter, J. (2005), «Revisiting the Income Penalty for Behaviorally Gay Men: Evidence from NHANES III», αδημοσίευτο άρθρο στο *Labor Economics*.
- Castells, Manuel (1983), «City and Culture: The San Francisco Experience», στο Susser, I. (επιμ.), *The Castells Reader on Cities and Social Theory*, Oxford: Blackwell, σ. 130-252.
- Caulfield, J. (1994), *City Form and Everyday Life. Toronto's Gentrification and Critical Social Practice*, Toronto: University of Toronto Press.
- Clark, E. (2005), «The Order and Simplicity of Gentrification», στο Atkinson, R., Bridge, G. (επιμ.), *Gentrification in a Global Context*, London / New York: Routledge.
- Dutton, P. (2003), «Leeds Calling: The Influence of London on the Gentrification of Regional Cities», *Urban Studies*, 40.
- Glass, R. (1964), *London: Aspects of Change*, London: MacGibbon & Kee.
- Gómez, M. V., Gonzalez, S. (2001), «A Reply to Beatriz Plaza's "The Guggenheim-Bilbao Museum Effect"», *International Journal of Urban and Regional Research*, 22(1): 106-121.
- Häußermann, H., Siebel, W. (2004), *Stadtsoziologie*, Frankfurt / New York: Campus.
- Islam, T. (2005), «Gentrification in Istanbul», στο Atkinson, R., Bridge, G. (επιμ.), *Gentrification in a Global Context: The New Urban Colonialism*, London / New York: Routledge.
- Jackson, P. (1989), *Maps of Meaning*, London: Unwin Hyman.
- Kirby, S., Hay, I. (1997), «(Hetero)Sexing Space: Gay Men and "Straight" Space in Adelaide, South Australia», *Professional Geographer*, 49(3): 295-305.
- Knopp, L. (1990a), «Exploiting the Rent Gap: The Theoretical Significance of Using Illegal Appraisal Schemes to Encourage Gentrification in New Orleans», *Urban Geography*, 11: 48-64.
- Knopp, L. (1990b), «Some Theoretical Implications of Gay Involvement in an Urban Landmarket», *Political Geography Quarterly*, 9: 337-352.
- Knopp, L. (1998), «Sexuality and Urban Space: Gay Male Identity Politics in the United States, the United Kingdom and Australia», στο Fincher, R., Jacobs, J. (επιμ.), *Cities of Difference*, London: Guildford Press, σ. 149-176.
- Kofman, E. (1998), «Gender, Class, and Immigrants in Globalizing European Cities», στο Fincher, R., Jacobs, J. (επιμ.), *Cities of Difference*, London: Guildford Press, σ. 279-300.
- Lees, L. (2003b), «Super Gentrification: The Case of Brooklyn Heights, New York City», *Urban Studies*, 40(12): 2487-2510.
- Ley, D. (1986), «Alternative Explanation for Inner-City Gentrification», *Annals of the Association of American Geographers*, 76: 512-535.
- Ley, D. (2003), «Artists, Aestheticisation and the Field of Gentrification», *Urban Studies*, 40(12): 2527-2544.
- Ley, D., Mills, C. (1993), «Can There Be a Postmodernism of Resistance in the Urban Landscape?», Στο Knox, P. (επιμ.), *The Restless Urban Landscape*, New Brunswick, NJ: Prentice Hall, σ. 255-278.
- Lyons, M. (1996), «Employment, Feminization, and Gentrification in London, 1981-1993», *Environment and Planning A*, 28: 341-356.
- Marcuse, P. (1992), «Gentrifikation und die wirtschaftliche Umstrukturierung New Yorks», στο Helms, H. (επιμ.), *Die Stadt als Gabentisch*, Leipzig: Reclam.
- Office Québécois de la Langue Française (2004), *Communiqué* du 9 janvier 2004, www.olf.gouv.qc.ca.
- Office Québécois de la Langue Française, *Grand Dictionnaire Terminologique*, <http://www.grand-dictionnaire.com>.
- Petsimeris, P. (2005), «Out of Squalor and Towards Another Urban Renaissance? Gentrification and Neighbourhood Transformations in Southern Europe», στο Atkinson, R., Bridge, G. (επιμ.), *Gentrification in a Global Context: The New Urban Colonialism*, London / New York: Routledge.
- Philipps, M. (1993), «Rural Gentrification and the Processes of Class Colonisation», *Journal of Rural Studies*, 9(2): 123-140.

- Philipps, M. (2004), «Differential Productions of Rural Gentrification: Illustrations from North and South Norfolk», *Geoforum*, 36: 477-494.
- Pinçon, M., Pinçon-Charlot, M. (2004), *Sociologie de Paris*, Paris: La Découverte.
- Redfern, P.A. (2003), «What Makes Gentrification “Gentrification”?», *Urban Studies*, 40(12): 2351-2366.
- Rodríguez, A., Puga, D., Velasquez, C. (2002), «Bases para un estudio de la gentrificación en Madrid», *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, 137/138: 273-310.
- Rose, D. (1984), «Rethinking Gentrification: Beyond the Uneven Development of Marxist Urban Theory», *Environment and Planning D: Society and Space*, 2: 47-74.
- Rose, D. (1996), «Economic Restructuring and the Diversification of Gentrification in the 1980s: A View from a Marginal Metropolis», στο Caulfield, J., Peake, L. (επιμ.), *City Lives and City Forms: Critical Research and Canadian Urbanism*, Toronto: University of Toronto Press, σ. 131-172.
- Rose, D., LeBourdais, C. (1986), «The Changing Conditions of Female Single Parenthood in Montréal's Inner City and Suburban Neighborhoods», *Urban Resources*, 3(2): 45-52.
- Sibalis, M. (2004), «Urban Space and Homosexuality: The Example of the Marais, Paris' “Gay Ghetto”», *Urban Studies*, 41(9): 1739-1758.
- Slater, T. (2004), «Municipally Managed Gentrification in South Parkdale, Toronto», *The Canadian Geographer/Le Géographe canadien*, 48(3): 303-325.
- Slater, T. (2005), «Gentrification in Canada's Cities», στο Atkinson, R., Bridge, G. (επιμ.), *Gentrification in a Global Context: The New Urban Colonialism*, London / New York: Routledge.
- Smith, D. (2002), «Patterns and Processes of “Studentification” in Leeds», *Regional Review*, 11: 17-19.
- Smith, D. (2005), «“Studentification”: The Gentrification Factory?», στο Atkinson, R., Bridge, G. (επιμ.), *Gentrification in a Global Context: The New Urban Colonialism*, London / New York: Routledge.
- Smith, D., Philips, D. (2001), «Socio-cultural Representations of Gentrified Pennine Rurality», *Social and Cultural Geography*, 3: 445-461.
- Smith, N. (1979a), «Toward a Theory of Gentrification: A Back-to-the-City Movement by Capital not People», *Journal of the American Planners Association*, 45: 538-548.
- Smith, N. (1979b), «Gentrification and Capital: Practice and Ideology in Society Hill», *Antipode*, 24-35.
- Smith, N. (1986) «Gentrification, the Frontier, and the Restructuring of Urban Space», στο Smith, N., Williams, P. (επιμ.), *Gentrification and the City*, Boston: Allen & Unwin.
- Smith, N. (1987), «Of Yuppies and Housing: Gentrification, Social Restructuring, and the Urban Dream», *Environment and Planning D: Society and Space*, 5: 151-172.
- Smith, N. (1992a), «New City, New Frontier: The Lower East Side as Wild West», στο Sorkin, M. (επιμ.), *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*, New York: Hill & Wang, σ. 61-63.
- Smith, N. (1992b), «Blind Man's Buff, or Hamnett's Philosophical Individualism in Search of Gentrification», *Transactions of the Institute of British Geographers*, 17: 110-115.
- Smith, N. (1996), *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*, London / New York: Routledge.
- Smith, N. (2002), «New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy», *Antipode*, 34(3): 427-450.
- Smith, N., Williams, P. (1986), «Alternatives to Orthodoxy: Invitation to Debate», στο Smith, N., Williams, P. (επιμ.), *Gentrification and the City*, Boston: Allen & Unwin, σ. 1-12.
- Sýkora, L. (2005), «Gentrification in Post-Communist Cities», στο Atkinson, R. and Bridge, G., (επιμ.), *Gentrification in a Global Context*, London / New York: Routledge.